

J. Újváry Zsuzsanna (Budapest):

„Advent a Hargitán” – Szerelmi történet
vagy valami más?

Sütő András,³⁵⁸ akit Illyés Gyula „a jelenkori magyar irodalom egyik legnagyobb vigaszá”-nak, majd később Sík Sándor, a kiváló rendező „az egyetemes emberiség vigaszá”-nak³⁵⁹ nevezett, igen nagy utat járt be; természetesen nem a Pusztakamarás – ahol az író született – és Budapest, vagy éppen Amerika között megtett útra gondolok, hanem irodalmi, de elsősorban politikai értelemben használva a kifejezést.

Pusztakamarás, ahol Sütő András született, a Kis- és a Nagy-Szamos, a Sajó, a Sebes-Körös és a Maros, Aranyos folyók által szabdalta völgyek, erdőtlen domság ölelésében fekvő Mezőség³⁶⁰ egyik községe; amikor az író megszületett, már nagyobb részt románlakta falu volt, pedig Árpád-népe Erdély területéből ezt a vidéket szállta meg legkorábban, és a Mezőség igen sűrűn lakott vidékké változott. A tizenöt éves háború (1591–1606) borzalmaiban – amikor az Erdélyi Fejedelemségben az uralom szinte évente változott – mintegy középkori haláltánc jeleneteiben –, az országot hol török, tatár, rác, oláh hordák, hol éppen császári német és vallon zsoldosok, hol magyar hajdúk pusztították, a Mezőség lakossága súlyos károkat szenvedett. De a településszerkezet megrendülése és a magyar népesség jóvátehetetlen pusztulása az 1658. és az 1660. évi tatár-török betöréskor következett be. Szalárdy János *Siralmas magyar krónikájában* megrendítően írta le a veszteségeket: „Az ellenség az országban szélt-vevén, valahol eljönne és mit érne, mindent porrá, hamuvá téssen vala. Dés városa Szamosújvár vidékével, Kolozsvárnak éjszak felől, Almáson felül a Szamosig, Désen felül is Beszterce városáig való sűrű falukkal, lakos néppel, temérdek barommal teljes szép föld azelőtti rablásokban éppen maradtak volt. Annál inkább pedig a Szamoson és Kőváron kívül Szatmár vármegye, Nagybánya vidéke és a Szamosköz gyönyörűséges, igen népes rakott föld, mellyet a lengyelek kiütések előtt sok üdöktől fogva ellenség lova lába nem nyomott vala.”³⁶¹

Ma a Mezőség magyar lakossága szigetszerűen szétszóródva, a román falvak közé beékelődve él.³⁶² Egy ilyen vegyes lakosságú faluból, Pusztakamarásból indult el és hordozta magával és magában a sorsot Sütő András, aki korai éveiben magába szívta Tamási Áron, Kemény Zsigmond, Kós Károly és mások szellemiségét.³⁶³

Az egészen fiatal Sütő Andrást, aki a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban, majd Kolozsvárott tanult, az 1944 utáni változások – Erdély újra Románia részévé vált – nem lehetetlenítették el. Élénken figyelt a megújuló román rezsimre, és maga is jóhiszeműen vált propagandistává, szónokká és pártmunkássá. Személyesen vett részt a Kincses városban a 400 ezres taglétszámú Magyar Népi Szövetség országos kongresszusát záró nagygyűlésen, amelyen a szász-városi magyar kollégium egykori növendéke, Petru Groza miniszterelnök magyar nyelvű beszédében

³⁵⁸ Sütő András Herder- és Kossuth-díjas író (1927. Pusztakamarás – 2006. Budapest).

³⁵⁹ Péter Orsolya: Csillagok a máglyán. Sütő-dramák elemzése, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997, 5.

³⁶⁰ A terület mintegy 300 magyar, román és szász települést foglal magában. Néhány mezőségi település: Bálványosváralja, Bethlen, Bonchida, Dés, Magyarpalatka, Mezőfele, Mezősámsond, Mezőzáh, Nagysármás, Mócs, Ördöngösfüzes, Szék, Szentbenedek, Vajdaszentivány, Válaszút, Szépkenyerűszentmárton, Mezőpanit, Teke, Magyarszovát, Marossárpatak, Galacfalva, Sajómagyarós, Beresztelke, Uzdiszentpéter, Cege.

³⁶¹ Szalárdy János *Siralmas magyar krónikája*, kiad. Szakály Ferenc, Bp., 1983. 655.

³⁶² Kósa László, Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai, Bp., 1978. 143–144.

³⁶³ Sütő András mellett Wass Albert regényeinek, elbeszéléseinek jelentős része is a Mezőségen játszódik.

a következőket jelentette ki: Erdély „egyaránt ad kenyeret magyarnak és románnak. Azért jöttem ide, hogy kibontsam a magyar-román együttműködés lobogóját.”³⁶⁴ Sütő a *Falvak Népe* szerkesztőségi munkatársa lesz, és a szerkesztőséggel együtt Bukarestbe költözik.

Munkásságában és életében is a döntő fordulatot az 1970-ben megírt *Anyám könnyű álmot ígér* című mű, majd az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* esszéregénye (1977) jelezte, amelyekben a magyar kisebbség szociális, migrációs és asszimilációs, valamint az anyanyelv megőrzésének kérdéseit bontja ki. Ettől kezdve az író már nyílegyenes nemzeti úton járt, amellyel együtt bezárultak a romániai nyomdák kapui előtte.³⁶⁵ Az 1980-ban írt *Szuzai menyegzőhöz* a fedő cselekményt, ill. a főszerepet a birodalomszervező makedón Nagy Sándor és annak asszimilációs politikája szolgáltatta. Görömbei András idézve Sütőt azt ábrázolta, hogy „hogyan viszonyul az ember – mint egyén is mint közösség – a létét, egyéniségét, nembeli megvalósulását befolyásoló eszmékhez, erőkhöz. Mi lesz az emberrel a hatalom kezében, és mivé lesz az ember, ha hatalomhoz jut.”³⁶⁶

Az író következő drámájában, az *Advent a Hargitán* (1984) c. darabban a magyarság- és az anyanyelv iránt érzett féltésében, felelősségében minden addig írt munkájában jelzett gondolatiságánál magasabbra jutott. Véleményem szerint politikai értelemben itt érte el a csúcst, és ezt a gondolatot szeretném az alábbiakban kifejteni.

Görömbei András a következők sorokkal jelölte meg Sütő útját: „... jöttek sorban a nagy drámái, esszéi, majd másik regénye, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Egy évtized alatt két regény, négy dráma, s esszék sora a *Nagyenyedi fügevirágtól* a Perzsáig. Sütő András sok próbálkozás után magára talált, s remekművek sorával hozta be az egész erdélyi magyarság életét, gondjait, reményeit a magyar nemzet tudatába, önismeretébe.”³⁶⁷ A végső összegzésben ekként foglalta össze munkásságát: „A közösségi cselekvésből, felelősségből, magatartásból kihúzódni igyekvő világban Sütő András életműve az otthonteremtés lenyűgöző vállalkozása. Az elidegenedés világméretű uralma idején Rész és az Egész összetartozását tanúsítja. (...) Úgy tágitotta egyetemessé mezősi életanyagát, hogy annak meghitt személyességét és eleven közösségi ethoszát megtartotta. (...) A provinciát is világtávlatokkal szembeállítja, s ezáltal léptékét általános emberi szinten is hitelesíti, megőrizvén sértetlenül annak egyedi sajátosságait, árnyalatának méltóságát. (...) Munkássága a sajátosság és egyetemesség egysége révén emelkedett a magyar irodalom legnagyobb szellemi, erkölcsi, esztétikai értékei közé.”³⁶⁸

Az *Advent a Hargitán* c. drámát az író 1984. október 4-én fejezte be Sikaszón.³⁶⁹ Bemutatása a tervezett 1985. december 20-a helyett 1986. január 2-án történt meg, mert a háttérben

³⁶⁴ Balogh Edgár: Hídverők Erdélyben 1944–46, Kossuth Könyvkiadó, 1985. Idézi: Dobay Béla: Sütő András életútja. Zempléni Múza, 2007/3., 6.

³⁶⁵ Dobay Béla: Sütő András életútja. Zempléni Múza, 2007/3., 16.

³⁶⁶ Görömbei András: Sütő András, Bp., Akadémiai, 1986.

³⁶⁷ Jánosi Zoltán: Régi könyv – új napsütésben. Görömbei András Sütő András-monográfiájának új kiadása. Tiszatáj LXII. évf. 8., 106–110., 107. Vö. Görömbei András: Sütő András. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008 (Csokonai Universitas Könyvtár 41.) http://epa.oszk.hu/00700/00713/00204/pdf/tiszataj_EPA00713_2008_08_106-110.pdf

³⁶⁸ Görömbei András: Sütő András. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008 (Csokonai Universitas Könyvtár 41.), hátsó fülszöveg. Idézi: Jánosi Zoltán: Régi könyv – új napsütésben. Görömbei András Sütő András-monográfiájának új kiadása. Tiszatáj LXII. évf. 8., 106–110., 109.

³⁶⁹ Sikaszó: Hargita megyei falu, Zetelaka része, a zetelaki székelyek kirajzásával keletkezett település, románul: Șicasău. Olyan vidék, ahol Tamási Áron *Ábel a rengetegben* c. művét is forgatták. A település a Nagy-Küküllő bal oldali mellékága, a Sikaszó patakja mentén fekszik.

Zetelaka: Orbán Balázs a következőket írta: Zetelaka olyan régi telepítvény, hogy a Csíki krónikában még a Szent István előtti korban is előfordul.” (Orbán Balázs: A Székelyföld. Szerk. Katona Tamás, Bp., Európa, 1982., 41.) A falu legalább Árpád-kori település, amelyet a tatárok elpusztítottak, majd mai helyén újratelepült. Első szabadalmát Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől (1613–1629) kapta 1622-ben. A határában fekszik az egykori Zete vára. Lakói híres famunkások, zsindey-készítők és székelykapu-faragók. Az egykori mezőváros ma is Székelyudvarhely megyében, a megyeszékhely után a legnagyobb település, lakossága ma is szinte teljesen színmagyar.

ott állt a román politika akadályozó szerepe. Egy újságíró nyíltan így írt a darab témájáról: „... bármennyire igyekezett is az író balladás, népmesei, allegorikus keretet adni a játéknak, félreérthetetlenül az erdélyi magyarság helyzetéről szolt, mi több, jól felismerhetően az akkor még ereje teljében létező Ceausescu-diktatúra idejéről – azaz a jelen időről. A Hargitán, a Nagy Romlás örök veszéllyel fenyegető hófalai között élő szereplők a fennhangon szólás tilalma alatt viselik sorsukat. A hófal minden erősebb hangra leomolhat, s maga alá temethet mindenkit. Nem volt nehéz észrevenni az allegória mögött a száraz tényeket: egy diktatúrában, mely kíméletlenül nemzetiségellenes, nem jelképes a Nagy Romlás, mely elnémítja azokat, akik fennen szólnak. Ezt a célzást értette a román politika, s nagyon jól értette az itthoni kultúrpolitika is.”³⁷⁰

A darab valóságos szintje Sikaszó, a „Várakozás hegyének lába, Zetevár és Zetelaka környéke,”³⁷¹ a székelyek szent hegye, a Hargita; Tamási Áron és Nyíró József terei, és szereplői az itteni székely emberek. „A madarasi csúcstól északra esik – mert alacsonyabb is – a titokzatos Kicsi Romlás. Színjátékomban törvényszerűen kíváncszott melléje a Nagy Romlás is. A képzeletbeli. – írta Sütő András a színdarabhoz fűzött kommentárjában.³⁷² Az író 1985-ben nem mondhatta ki, nem írhatta le, hogy a Nagy Romlás valóságosan a romániai diktatúra, élén a diktátor Ceausescuval és nómenklatúrájával. A szereplők is részben valóságos személyekről vett minták: Csudalató Dániel, a főszereplő Zetelaki Gábor apjának mintája az a pusztakamarási férfi, aki annak idején kikelt koporsójából, és „feltámadása” után mindig fehér ruhában járt, jelezve az ég és a föld közötti közvetítő szerepét.³⁷³ Az író azonban máshol is használta már ezt a motívumot; az *Omló egek alatt. Arcképvázlatok és tünődések. Gyászörségben* c. művében a Tamási Áronról szóló írásának a következő címet adta: *Tamási Áron rendes feltámadása*.³⁷⁴ A másik öreg, Dódi Vencel is valóságos személy: egy környékbeli bolyongó remete, aki „örökös várakozás”-ban élt. A szerző a két főszereplőről, Gáborról és Rékáról a következőket írta: „Ők az ember elmúlt ifjúságának múlhatatlan részesei. Évtizedek hóomlásai alól ők ketten az emlék romolhatatlanságából kerültek újból felszínre.”³⁷⁵ Vagyis a két főszereplő nem valóságos személy, hanem allegória; azt, hogy kit és mit testesítenek meg, arról – véleményem szerint – az 1980-as években az író nem beszélt, nem beszélhetett.

A dráma egyazon helyszínen játszódik; Bódi Vencelnek a Kis Romlás nevű szurdok fejénél lévő boronaházában, amely sarkánál tátong a szédítő sziklahasadék, a Nagy Romlás. Mindkét felvonás Adventkor, a Várakozás idején, Karácsony előestéjén történik – ez a Megváltó születésének ideje, egyúttal az emberek közötti számadást is jelenti; a két szín között azonban éppen húsz év telik el.

Az első részben a két öreg – kettejük közül Csudalató Dániel a mogorvább, a pesszimistább – arról beszélgetnek, sőt szavakban összezsápnak, hogy Dániel fiának, Gábornak egykori szerelme, Réka és gyűrűs vőlegénye – idegen, állami fizetéssel élő „mordályos ember”³⁷⁶ – Vencel bácsi házában jártak, aki menedéket adott nekik, és tisztességtelen dolog esett meg közöttük. A hallgatóság /az olvasó már tudja is a darab ezek síkjának lényegét: nem szabad hangosan kiabálni, mert a fejük fölött a Nagy Romlás, a jelenkori román diktatúra; a kisebbség panaszáról, elnyomásáról még beszélni sem lehet; régebben lehetett, de most már azt sem szabad. A csendben maradás motívuma még többször is előjön a történetben. Pl. amikor megérkezik Réka, majd

³⁷⁰ Idézi: Dobay Béla: Sütő András életútja. Zempléni Múza, 2007/3., 18.

³⁷¹ Sütő András szavai. Idézi: Péter Orsolya: Csillagok a máglyán, i. m., 129.

³⁷² Sütő András: Egy színdarab forrástájékárról. In: Film, Színház, Muzsika. 1985/50. Idézi: Péter Orsolya. Csillagok a máglyán i. m., 136.

³⁷³ Péter Orsolya: Csillagok a máglyán i. m., 130.

³⁷⁴ Sütő András: *Omló egek alatt. Arcképvázlatok és tünődések. Gyászörségben*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.

³⁷⁵ Sütő András: Egy színdarab forrástájékárról i. m. Idézi: Péter Orsolya: Csillagok a máglyán i. m., 130.

³⁷⁶ Sütő András: *Advent a Hargitán*. Tiszatáj, XXXIX. évf. 12. szám, 1985. december., 15.

Gábor, Vencel bácsi őket is figyelmezteti: „Már annak idején úgy egyeztünk volt meg szegény megboldogult feleségemmel, hogy ha sírni kell is: befelé sírunk. A messze halló kacagásunkat is megtartjuk magunknak. Értsétek meg egymást, ha lehetséges.”³⁷⁷ Csudalátó Dániel szemére hányja Bódi Vencelnek, hogy Réka és vőlegénye, Stég Antal befogadásával a fiának ártott; „a bűnhöz büntársul szegődtél, Vencel.” – mondta.³⁷⁸ Közben szóba kerül Vencel bácsi nagy bánata is; hat éve elment az egyetlen leánya, Mária; elment egy tengerésszel messzire, nem tekintvén a közösséget – pedig a közösségi együvé tartozás fontosabb, mint a pillanatnyi érzelmek –, csupán saját szerelmét, az egyén boldogulását tartotta szem előtt. A megelevenedő emlék révén a közönség is láthatja, hallhatja apa és lánya kemény összecsapását: „Mária! ó, te gyermek! Tudod vajon, hogy hová mész? Tudod, hogy mit hagysz itt? Tudod, mit hagytaál itt? Ha szeret téged az Isten, nem fogod megtudni ... Ne adja, hogy megtudd ...”³⁷⁹ Az állandó elvándorlás, a magyarság fogyása – ez a jelen kori szín, az adventi történet másik nagy mondani valója. Ez ellen sokat küzdött a drámaíró, önmaga példáját állítva. Sinkovits Imréhez 1988-ban írott levelében erről így vallott: „A mostanság oly gyakori búcsúzások gyászos perceiben (...) gyakorta megkérdek tőlem az elmenők: - És ön, uram? Ön mire szánta magát? Ilyenkor elnézem némán a kérdezőt: nem tudja vajon? (...) Ilyenkor, hősi elszánások helyett azt kell mondanom csöndesen: – Maradok, másként nem tehetek. Az életem és írásaim értelmét próbálom védeni (...).”³⁸⁰

A két öreg beszélgetése és a Mária-emlék után színre lép a Bethlehemezők csapata és a két főszereplő: a boldogságtól repdeső, de egyúttal büntudattól remegő Réka, hogy Vencel bácsi házában várja be szerelmesét, Gábort. Réka idősebb is, érettebb is Gábornál, mégis neki támad az az ötlete, hogy játsszák el a leánykérés rítusát, hiszen gyermekkorukban már eljátszották nászukat az eperfán. Réka anyját, a szigorú Borbála nénit maga Réka alakítja, mintegy előre vetítve a később tényleg bekövetkező megöregedését –, majd eljegyzik egymást. Játékos és komoly szóváltások villannak, beleszöve a székely szófordulatokat, mese- és balladaelemeket; táncolnak, egymásba éles szavakkal belekapnak, de Rékának gyónnia kell; be kell vallania bűnét, viszonyát Stég Antallal és annak következményét, hogy gyermeket vár. Gábor felkiált – „Mindent elárultál” –, majd lekasztja a falról a puskát és elrohan. Réka kétségbeesett kiáltása – „Szeretlek, Gábor.” – következtében megindul a nagy fehér omlás, és a hólavina Gábort, valamint a közeledő Stég Antalt betemeti.

A második felvonásnak ugyanaz a helyszíne, csupán húsz évvel később történik, szintén karácsonykor. A színdarab írói instrukciója szerint: „az elmúlt esztendőket jelzik Bódi Vencel lámpái is, összesen immár huszonhat”³⁸¹ – hiszen a kezdetkor hat égett. Ekkor csodajeleket kap az öreg: kezében magától kigyúl a fölemelt lámpa. Erre azt hiszi, hogy valóban megjött a huszonhat éve elment leánya, Mária. Ez a darab első szintje; a szétszóratás és a várakozás. Helyette azonban Csudalátó Dániel lép a színre. Ismét a két öreg találkozásának lehetünk tanúi: a halott Gábor apja minden karácsonykor eljön Bódihoz, hogy fia halálában őt is megvádolja, de különösképpen Rékát átkozza: „Aki bűnös, vezekeljen.”³⁸² Miközben átkozódik, Istent és mindenkit káromol. Távozása után megjelenik Rékának felnőtté vált leánya, a húszéves Kistréka, aki mind külsőleg, mind belsőleg tökéletes mása anyjának; ő is vár valakit – álmában látta már, és érzi, hogy eljön és az övé lesz. Ő is át tud változni jégmadárrá, miként húsz évvel korábban anyja is.

³⁷⁷ Sütő András: Advent a Hargitán i. m., 10.

³⁷⁸ Sütő András: Advent a Hargitán i. m., 6.

³⁷⁹ Sütő András: Advent a Hargitán, i. m., 7–8.

³⁸⁰ Sütő András: Szemet szóért. Debrecen, Csokonai Kiadó Kft., 1993, 197 – 200. Idézi még: Péter Orsolya: Csillagok a máglyán i. m., 181.

³⁸¹ Sütő András: Advent a Hargitán i. m., 18.

³⁸² Sütő András: Advent a Hargitán i. m., 19.

Kisréka elillan a színről, helyette belép Réka, akinek még nem ért véget az adventje: „A kettőnk adventje. Soha nem lesz vége.” – mondja.³⁸³ Húsz éve várja, hogy megtalálja, kikaparja a jég alól is szerelmesét. A kutatásra minden pénzét, minden erejét, fiatalságát feláldozta. Most egy jégdarabot olvasztgat, amelyből hirtelen előbukkan Gábor eldobott jeggyűrűje. Erre Réka fölszakítja az ajtót, hogy riassza a falut: mindenki induljon a jégbefagyott Gábor keresésére, mert nyilvánvalóan itt van a közelben. És ekkorra az olvasóban már kezd körvonalazódni a „Húsz év után” c. történet. Hiszen az író csupa-csupa szimbólumokkal dolgozik: Árvai Réka és Zetelaki Gábor – ezek beszélő nevek.

Réka nem csupán a székelyek által egyik leginkább kedvelt női név, hanem Attila első felesége, a székelyeket vezető Csaba királyfi édesanyja volt. Emléke minden székely szívben és sok emlékhelyen is megtalálható.³⁸⁴ Ám a darabban Rékának – a székelyek ősnőjének – első neve Árvai, azaz Árva, utalván Gábornak, illetőleg a Gábor által megtestesített valaminek az elvesztésére. Ugyanakkor jégmadárrá is tud változni, ami nemcsak a történet meseelemét növeli, hanem antik, távol-keleti és keresztény szimbólum is: Aiszóposz meséjében a jégmadár az emberek üldözése elől elmenekült egy tenger melletti sziklaszirtre, és ott költötte ki fiókait. De a tenger kicsapott és hűtlenül elpusztította fiait. A tanmese lényege, hogy az ellenségnél a barát akár veszélyesebb is lehet;³⁸⁵ milyen óriási baj, ha egy országot, egy népet ellenség vesz körül. Ugyanakkor az állandóan vízbe bukó és onnan újra meg újra felmerülő jégmadár az új-jászületés, a feltámadás szimbóluma. A madár a téli napforduló táján – karácsonykor – épít fészket magának. A jégmadár a kereszténységben is a feltámadást szimbolizálja – ezért is sikerült Rékának tíz körmével kikaparnia elveszített párját. Ugyanakkor rozsdavörös-türkizkék tolaival Szűz Máriára utal, hiszen az ő színeit viseli, egyúttal jelzi az ő csodálatos anyaságát és a szülés utáni szüzességét.³⁸⁶ A jégmadár többszörös szimbolikája tökéletesen illik Árvai Rékára, aki ballépése, bűne következtében veszítette el párját, noha könnyű a bűnt elkövetni: „Ember emberrel büntetlenül nem találkozik” – mondja ki a bölcs öreg, Bódi Vencel.³⁸⁷ Ám Réka pontosan húszévi vezeklés után megtalálja Gábort a közösség segítségével. A drámának ebben a nagyon mélyre ásott, második rétegében Árvai Réka az anyaország, Magyarország, aki bűnével, emberi mulasztásaival 1920-ban elveszítette Erdélyt, illetve az azt szimbolizáló Zetelaki Gábort – a naiv kapufaragó székely fiút. „Zetelaka lakói szálás természetűek, igen értelmesek, kiválóan becsületesek, mely szép tulajdonok különben havasi népünknek jellemvonásai közé tartoznak.” – írta Zetelaka székelyeiről Orbán Balázs.³⁸⁸ Hát ezért lett az Erdélyt allegorizáló főhős neve Zetelaki.

A második felvonásban, miközben mindenki Gábort keresi – és most ez a fontosabb szín, 1940-ben, a II. bécsi döntés idején vagyunk –, Réka gyönyörű imát rebeg az Úr felé:

„Uram, aki fent vagy az egekben, tekints le most kegyesen a te szolgáló lányodra. Erős próbára tettél engem, ne vess újabb terhet a megkopott szívemre. Ha csodát tennél is Uram, tudnod kell, hogy erőnket vesztettük a várakozásban. Elszoktattál minket a jótéteményeidtől, örömmel és bánattal tápláltál mindaddig. Uram, felkészületlenek vagyunk a jóra. Tedd újra képessé a szívünket az örömnél elviselésére.”³⁸⁹

Az 1940. évi magyar bevonulás iránt érzett öröm megnyilvánulásáról csupán egy rövid történelmi emléket hadd idézzek, amikor a honvédek szeptember 22-én Zetelakához értek:

³⁸³ Sütő András: Advent a Harditán i. m., 22.

³⁸⁴ Az 1910–13 között épült marosvásárhelyi Kulturpalotában Toroczkai Wigand Ede ablakfestményei a székely múltból vették a témát, de erősen hatott rá Kós Károly is, miként Sütő Andrásra is; lásd Csaba királyfiról és Réka asszonyról készült képeit, pl. Réka asszony kertje; Réka asszony kopolafája stb.

³⁸⁵ <http://tanmesek.blogspot.com/2011/07/aiszoposz-mesei-jegmadar.html>. Letöltés: 2018. nov. 28.

³⁸⁶ Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György: Jelképtár. Bp., Helikon, 1994., 103.

³⁸⁷ Sütő András: Advent i. m., 19.

³⁸⁸ Orbán Balázs: A Székelyföld i. m., 41.

³⁸⁹ Sütő András: Advent a Hargitán i. m., 23.

„Csodálatos és felejthetetlen napok voltak. Amennyire szerettek is minket, és mi ezt igyekeztünk viszonzni, jól is éreztük magunkat és hát örömteli napok következtek egymás után.”³⁹⁰

Ugyanekkor, az általam mély második szintnek nevezett értelmezés mellett az első szint, a jelen, az 1980-as évek is előjön az öreg Bódi Vencel szavai nyomán: „Elviszed, Uram, rendre mind az élőket, és nagy haragodban megtetézed a büntetést. Nem lehetünk immár együtt a halottainkkal sem. (...) Miért éppen a mi gyermekeinket juttatod a szélfúttá bogáncsok sorsára? (...) miért nem hagyod meg nekünk a kiáltás jogát legalább? (...) Add vissza nekünk, Uram, a kiáltás jogát (...) Vedd el tőlünk, Uram, a hallgatás kötelességét.”³⁹¹ Sütő a Sikaszó völgyében, Romániában, 1984-ben nem írhatta le azt, amit Vass Albert kiáltott: „Adjátok vissza a hegyeimmet!” De nyomában szólal majd meg Tókés László, aki a „Hallgatás falait” döngette 1988-ban.

Visszatérve 1940-hez, illetőleg Zetelaki Gábor megtalálásához, Réka ekként folytatja most már Gáborhoz: „Húszesztendei vezeklésre ítéltél engem, és én elfogadtam az ítéletedet, mert hinni szeretném, hogy aki keresi, megtalálja a másikat, még ha befűjták is az ösvényeit a Nagy Romlás porkahavai.”³⁹² Réka és Gábor – szimbolikusan: Magyarország és Erdély – újra egymásra talált, de most sincs béke közöttük; Gábor ugyanott folytatja, ahol húsz évvel korábban abbahagyta: a leánykérést játssza tovább, mert a két évtized alatt megöregedett Rékát valóban anyjának nézi. Szóbeli villódzások hangoznak el. Gábor a következőket mondja: „Megbocsátom neki. Csak sohase felejtem.”³⁹³ Réka dühös válasza pedig a ekként hangzik: „Tíz véres körmével az ember kikaparja a jég alól, és azzal folytatja, amivel elment húsz esztendeje! Szász esztendeje! Ezer esztendeje!” – és csupán ebben az egy mondatban, homályosan bukkan elő egyetlenegyszer az értelmezhető valós történelmi sík, az ezer esztendő Magyarországgal és a vele együtt élő Erdéllyel és az együttélés hibáival.

Gábor nem látja meg Rékában a régit, úgy nézi, mint az idegent.³⁹⁴ Réka ekkor eltűnik a színről, úgymond „hazamegy megfiatalodni”, és Csudalátó Dániel ismét a fiát figyelmezteti Réka esendőségére, bűnére, és arra, hogy Isten több csodát már nem csinál, „a kísérletezést velünk befejezte.”³⁹⁵

És valóban, a végzet gyorsan közeledik: Réka elrohanásával megérkezik Kisréka, aki Gábort látván felkiált: „Vártalak! Te voltál a bűnöm.” A pár egymásba ölelkezik, mire Réka hangja a távolból megszólal: megátkozza Gábort és saját magát. Két fegyverdörrenés hangzik el – Réka húzta meg a ravaszt –, és a meginduló hótornyok betemetik mindkettőjüket, de Kisréka él. Gáborral és Rékával visszavonhatatlanul elpusztult a múlt. A végszót, és ezzel Erdély végleges elvesztését az öreg Bódi Vencel mondja ki: „Több csodára már nincs reményünk. Ha lenne is: a reá való alkalmatlanságunk immár teljességgel megmutatkozott. Elhúzódnak közelünkben a csodák, édes lányom (...). És ettől a mieinktől, amit megnyomorított Kicsi Romlás és Nagy Romlás, kiáltásemlek és földön kúszó suttogás: kiváltképpen messzire menekül minden, ami javunkra lehetne.”³⁹⁶

A Nagy Romlás nem áll meg: Bódi házát is elsöpri, és csupán Kisréka – a mai Magyarország – menekülhet meg, aki jégmadárrá tud változni. Ő nem a nagy Romlás alatti ösvényen kénytelen hazamenni, hanem átrepül fölötte.

A darab befejezéseként ismét a gyakran ismétlődő jégmadár-dal hangzik fel. Ez jelzi a darab kezdetét, egyúttal a tragédia bekövetkeztét is előrevetíti:

³⁹⁰ Sebestyén István Elemér: „Merre visz a végzet? Élet Udvarhelyszéken a második bécsi döntés után. In: Életmódtörténeti pillanatképek I. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna – Mezei Emese, Piliscsaba, PPKE BTK, 2018, 165–177., 167.

³⁹¹ Sütő András: Advent a Hargitán i. m., 23.

³⁹² Uo. 23.

³⁹³ Uo. 26.

³⁹⁴ Uo. 27.

³⁹⁵ Uo. 30.

³⁹⁶ Uo. 31.

„Jégmadár, jégmadár,
piros fejű kék madár!
Ha szárnyad volt, jégmadár,
gyalogshoz mért álltál?”

Ugyanezek a sorok ismétlődnek a többi versszakban, csupán a 2. sorban van változtatás: „párkereső kismadár”, „hóterelő kék madár”, „jégolvasztó kis madár”, „párjavesztett kis madár”.³⁹⁷

³⁹⁷ Uo. 3.